

Дубасенюк О.А. Роль освіти у культурному та професійному зростанні єврейської молоді на Волині: історико-педагогічний аспект / О.А. Дубасенюк // матеріали міжнарод.наук.-практ. конф. ["Євреї на Волині: історія і сучасність"]/ – Житомир, Вид-во ЖДУ, 2009. – С. 66-72.

Роль освіти у культурному та професійному зростанні єврейської молоді на Волині: історико-педагогічний аспект

О.А. Дубасенюк
доктор педагогічних наук, професор
Житомирський державний університет імені Івана Франка

На Волині у ХІХ – на початку ХХ ст. створилися передумови становлення та розвитку єврейської освіти. У дослідженні Н.В. Рудницької зазначається, що незважаючи на важкі соціально-економічні та правові умови, в яких проживала єврейська спільнота Волині, її освітній рівень неспинно зростав. Це заклало міцне підґрунтя для відродження та утвердження єврейської нації на території України. Самобутня історія, оригінальна система освіти і виховання молоді стали традиційно найважливішими компонентами культури євреїв України, зокрема Волині. У становленні і розвитку єврейської освіти велику роль відіграли розвиток друкарства та бібліотек як важливим просвітнім інститутам. Євреї завжди цінували книгу як джерело знань, духовну і наукову скарбницю, розуміли її величезний вплив на формування культурного та освітнього рівня [1, с. 51].

Проведений аналіз наукових джерел (О.М. Іващенко, Ю.М. Поліщук, Н.В. Рудницька та інші) свідчить, що єврейський народ створив свою самобутню систему початкової освіти, мав розмовну мову (ідиш) і книжну (давньоєврейську – іврит), віддано виконував релігійний заповіт іудейської віри, навчав синів грамоті. Поєднавши традиційні форми навчання з прогресивними ідеями Гаскалі, влившись у багатонаціональну спільноту Волині і взаємозбагатившись у її культурному середовищі, євреї стали одним з найбільш освічених прошарків населення.

В ХІХ – на початку ХХ ст. у Волинській губернії євреї започаткували і розвинули систему освіти (початкова, середня, вища), зберегли релігію і мови (іврит, ідиш), створили мережу друкарень і бібліотек, що сприяло швидкому зростанню соціокультурних процесів [1, 2].

Для культурного розвитку євреїв Волині надзвичайно важливе значення мала система початкових шкіл релігійних громад, яка створилася та утвердилася у ХІХ – на початку ХХ ст. Однією з традицій іудаїзму було – з раннього віку вчити хлопчиків івриту та знайомити їх з Біблією. Тому кожен батько вважав за обов'язок дати сину хоча б початкову освіту на рідній мові. Система початкової освіти на Волині складалася з традиційних (хедери, талмуд-тори, ієншботи), приватних і казенних навчальних закладів [3].

У XIX – на початку XX ст. на Волині розвинулася широка мережа єврейських навчальних закладів. Її складовими стали початкові школи релігійних громад (хедери, талмуд-тори, суботні і молитовні школи, ієшиботи), державні та приватні училища, зокрема Житомирське ремісниче училище [1, с.127]. Слід зазначити, що великий єврейський письменник Шолом-Алейхем (у 2009 році виповнюється 150 років від дня його народження; ця дата буде відзначатися під егідою ЮНЕСКО) також навчався в хедері, де здобув єврейську початкову релігійну освіту [4].

Навчальні заклади були відкриті у містах і містечках на всій території губернії. Єврейські громади прагнули виховувати молодь за системою моральних цінностей єврейського народу. Водночас єврейські громади та батьки надавали великого значення майбутньому професійному самовизначенню своїх дітей, молоді. Тому у цей же період на Волині почала розвиватися єврейська професійна освіта. Усе більше дітей найменш забезпеченої частини єврейського населення Волині прагнуло здобути освіту і освоїти ремесла. Між тим єврейських шкіл, як загальноосвітніх, так і спеціальних ремісничих, було дуже мало. Частіше батьки віддавали своїх дітей для навчання ремеслам до таких же бідних, як вони самі, майстрів. Велику роль для становлення професійної освіти мали вищезгадані навчальні заклади, особливо Житомирське ремісниче училище. На початку XX ст. більшість приватних та державних училищ Волині відкрили ремісничі відділення, де учні опановували спеціальності, які були необхідні для економіки Волинської губернії, що сприяло піднесенню культури та добробуту єврейського населення [5].

Випускники державних та приватних училищ стали працювати і розвивати свій край в економічному та культурному відношеннях. Проте інтенсивний розвиток економіки Південно-Західного краю, потребував висококваліфікованих спеціалістів. Однак професійна освіта євреїв на Волині у XIX – на початку XX ст. знаходилось в процесі становлення і не забезпечувала потреби економічного і культурного розвитку єврейської національної меншини. Навчальних закладів було недостатньо, матеріально-технічне забезпечення навчально-виховного процесу та кваліфікаційний рівень викладачів не відповідав вимогам часу [6].

Велику просвітницьку роль відіграли Житомирське ремісниче училище, ремісничі відділення при початкових єврейських училищах та професійні училища єврейських громад у важких соціально-економічних умовах стали освітніми закладами, у яких єврейська молодь отримувала знання із загальноосвітніх і єврейських предметів, опановувала основи професій [1,с.128].

У 40-х роках XIX ст. в Російській імперії розпочалася реформа в галузі єврейської освіти. Її мета – змінити релігійно-суспільний побут єврейського населення, ліквідувати відчуженість та релігійний “фанатизм”, сприяти швидкій асиміляції євреїв з іншими

народами багатонаціональної держави, підпорядкувати їх імперському загальному управлінню. Для вирішення цих питань протягом 1840 – 1863 рр. працював “Комітет для визначення засобів корінного переустрою євреїв у Росії”. В 1842 р. була утворена “Комісія для освіти євреїв у Росії”, до складу якої ввійшли видатні представники єврейського народу – рабини М. Любавицький (Шнеєрсон), рабин І. Воложинський, директор Одеського училища Б. Штерн, банкір із Бердичева І. Гальперін та інші.

Дослідниця Волині Н.В. Рудницька відзначає високу професійну майстерність викладачів загальних та єврейських предметів Житомирського рабинського училища, які забезпечували якісну підготовку вчительських кадрів для єврейських початкових навчальних закладів. Єврейські громади отримали казенних рабинів, які були обізнані з досягненнями світової науки і культури, добре орієнтувались у складних суспільно-політичних питаннях життя народів Російської імперії. Просвітницька діяльність викладачів та випускників Житомирського рабинського училища сприяла активізації освітніх процесів у єврейському середовищі, піднесенню культурного рівня у Південно-Західному краї, зокрема Волинській губернії.

Соціально-економічні та правові умови проживання євреїв на Волині були надзвичайно важкими, але стосовно грамотності вони стали однією з найрозвиненіших національних меншин. Значна кількість євреїв, що здобули середню і вищу освіту, стала основною ланкою єврейської інтелігенції, яка створювала підґрунтя для швидкого розростання культурних і освітніх процесів у Південно-Західному краї Російської імперії. Абсолютна більшість високоосвічених учителів, лікарів Волині були євреями, що сприяло зростанню авторитету єврейських громад.

Надзвичайно важливе значення для становлення освіти мали єврейські друкарні, яких було немало на Волині. Належний стан друкарської справи, особливо яскраво підкреслював прагнення євреїв до збереження і подальшого розвитку своєї культури. Досить розвинена мережа бібліотек та книжкових магазинів також позитивно впливали на освітні процеси в єврейських громадах, сприяли розповсюдженню досягнень світової науки і культури, передових технологій. Наголосимо на внеску, який зроблено Шоломом Алейхемем, який започаткував книжкову серію „Єврейську народну бібліотеку” [4].

З 40-х років XIX ст., коли імперський уряд розпочав реформи єврейської освіти, Волинська губернія стала одним з основних регіонів їх впровадження. Для розвитку освіти євреїв Волині, їх загального інтелектуального рівня важливу роль зіграли початкові навчальні заклади. У другій половині XIX ст. була утворена мережа державних початкових єврейських училищ, виникла значна кількість приватних єврейських училищ. Ці навчальні заклади підготували фахівців, які роз’їхавшись по всій території Російської імперії, зокрема

по Україні, зробили величезний внесок у розвиток культури єврейського народу, вписали вагомі сторінки в етнічну історію України.

Відкриттям у Житомирі першого в Російській імперії ремісничого училища було започатковано професійну освіту в державі. В цьому навчальному закладі отримали професії сотні юнаків, які стали власниками майстерень, висококваліфікованими спеціалістами, підмайстрами та вчителями у ремісничих відділеннях державних та приватних училищ. На початку ХХ ст. за зразком Житомирського ремісничого училища стали відкриватися нові професійні училища та ремісничі відділення при навчальних закладах, де єврейська молодь опановувала спеціальності, які були необхідними для економічного зростання Волині, сприяли покращенню побуту і піднесенню культури та добробуту єврейських громад всього населення Південно-Західного краю Російської імперії [5].

На Волині було започатковано середню освіту для євреїв. Рабинське училище в Житомирі було єдиним на території України і другим в Росії. Училище, яке було відкрите урядом з метою формування кадрів учителів для єврейських училищ та виховання законослухняних рабинів, стало насправді центром єврейського просвітництва для всього Південно-Західного краю імперії, методичним центром для надання допомоги єврейським навчальним закладам. Викладачі та випускники училища активно сприяли реформуванню шкільної освіти, поширенню прогресивних методик навчання, впроваджували передовий педагогічний досвід, ретельно оберігали національні традиції, боролися за чистоту іврити та розвивали розмовну мову – ідиш, збагачували культуру краю перекладами наукових та літературних праць з інших мов, писали поетичні, прозові твори та дослідницькі статті, складали підручники та навчальні посібники.

Житомирське рабинське училище стало духовно-культурним центром, із стін якого вийшла ціла плеяда видатних представників єврейської культури. Релігійні громади отримали казенних рабинів, які мали ґрунтовні знання із загальноосвітніх і релігійних предметів, глибоко розуміли проблеми сучасності, давали поради єдиновірцям у вирішенні найважливіших проблем життя, відстоювали матеріальні і духовні інтереси пересічних єврейських громадян, навчали громадських обов'язків, пояснювали зміст законів Російської держави.

Рівень підготовки й методи навчання викладачів рабинського училища були надзвичайно різноманітними. Вчительські колективи рабинських училищ склалися як з євреїв, так і з християн. Викладачі-євреї на відміну від християн, як правило, не мали вищої освіти. Викладачі християни мали середню і вищу освіту, а також володіли методикою навчання і виховання. Природно, що така корінна відмінність в освіті й професійній кваліфікації викладачів обов'язково позначалися на майстерності і якості викладання

предметів. По-перше, учні зустрічалися з методами більш чи менш сучасної педагогіки, яка не мала нічого спільного з потворною системою їх початкового виховання, а по-друге їх знову ставили на попередній ґрунт навчання [1, с.135].

Просвітницька діяльність викладачів та випускників Житомирського рабинського училища сприяла активізації освітніх процесів у єврейському середовищі, піднесенню культурного рівня у Південно-Західному краї, зокрема Волинській губернії [, с.144].

Збільшення кількості єврейських навчальних закладів та зростання вимог до навчально-виховного процесу поставили перед державними органами проблему кваліфікованих викладачів. Це завдання було покладене на Житомирський єврейський учительський інститут.. Для підготовки єврейської молоді до вступу у вчительський інститут було створено початкове училище, в якому працювало три відділення і підготовчий клас. Там учні вивчали російську мову і історію, географію, арифметику, правопис, а також давньоєврейську мову, єврейський закон віри, біблійні історії та пояснення молитв [1, с.146-147]. До речі Шолом Алейхем також робив спробу вступити до Житомирського єврейського вчительського інституту. Єврейський юнак з малозабезпеченої родини не мав жодного шансу на навчання в якомусь іншому вищому навчальному закладі [4].

У початковому училищі і початковому класі студенти Житомирського єврейського вчительського інституту проходили педагогічну практику під керівництвом педагогів. У довідці про результати інспекторської перевірки у 1877 р. дана позитивна оцінка роботи практикантів і їх наставників. Відзначається, що практичні заняття вихованці четвертого класу в підготовчому класі і початковому училищі проводять задовільно. Практиканти під керівництвом викладачів інституту і початкового училища старанно готуються до уроків і належно проводять їх. Завдяки праці і старанності, більша половина практикантів виконує свою справу добре” Успішність учнів початкового училища і підготовчого класу була не високою. Основна причина полягала в тому, що учні майже не володіли російською мовою, якою навчалися. В сім'ях, як правило, вони розмовляли на їдиш [6].

Навчання в Житомирському єврейському вчительському інституті здійснювалося у чотирьох класах, в яких студенти вивчали російську, церковнослов'янську мови, російську і всесвітню історію, географію, педагогіку і дидактику, фізику, географію, ботаніку, зоологію, арифметику, алгебру, геометрію, правопис, малювання і креслення, музику, гімнастику, а також "єврейські предмети" - історію єврейського народу, єврейську мову, Біблію, закон віри [1, С.147-148].

Викладачі-євреї, які були запрошені на роботу до Житомирського єврейського вчительського інституту, незважаючи на політику державних органів щодо русифікації

єврейської молоді, обмеження доступу євреїв до науки, культури, багато зробили для просвітництва єврейської молоді, пропаганди серед неї наукових знань, досягнень світової культури. Відсутність правового захисту єврейських вчителів створювали проблеми з працевлаштуванням і матеріальним забезпеченням [1, с.159-160].

Житомирський єврейський вчительський інститут, який був створений для підготовки вчителів вищої кваліфікації, давав ґрунтовні знання з загальноосвітніх предметів. Підготовка більшості випускників з єврейських предметів була слабкою, але вони володіли знаннями з методики викладання та добре були обізнані з досягненнями передової педагогічної думки. Підготовчий клас, початкове училище і 4-х річний термін навчання в інституті забезпечували наступність, цілісність навчально-виховного процесу [1, с.160].

Дослідники відзначають, що за дванадцять років існування цього навчального закладу в його стінах здобули освіту більше 200 єврейських юнаків. З кожним роком зростала кількість вихованців інституту. Випускники закладу в певній мірі вирішили проблему кадрового забезпечення єврейських навчальних закладів всієї "смуги осілості". На початку ХХ століття лише в двох- та однокласних училищах Волинської губернії половина вчителів були вихованцями інституту [7].

Добру славу полишили після себе на педагогічній ниві його викладачі та випускники, які зробили вагомий внесок у розвиток культури євреїв Волині. Вони своєю плідною діяльністю довели, що неможливо перетворити єврейський народ у законслухняну русифіковану меншину, асимілювати його до повного знищення духовно-національних і культурних традицій. Хоч потрібно зазначити, що більшість членів педагогічного колективу інституту, його адміністрація основне своє завдання бачили в кваліфікованій організації навчального процесу, а не в релігійному вихованні учнів. Наприкінці ХІХ ст. єврейські навчальні заклади отримали вчителів з ґрунтовною фаховою підготовкою, які плідно працювали на всій території України, навчаючи і виховуючи єврейську молодь.

Становлення і розвиток освіти євреїв Волинської губернії в ХІХ – на початку ХХ ст. проходили досить активно і змістовно. Розвинена мережа початкових навчальних закладів, рабинське училище та вчительський інститут сприяли швидкому зростанню кількості високоосвічених громадян, розповсюдженню знань серед малозабезпечених прошарків єврейського населення, допомагали членам громад знайти свій шлях в житті, забезпечували роботою, активізували духовне життя єврейського населення Волині та всього Південно-Західного краю. Згідно з переписом 1897 р. у Волинській губернії серед євреїв навчальною і виховною діяльністю займалося 3117 чоловіків і 94 жінки, професійно в науці, літературі і мистецтві працювало 93 чоловіки і 12 жінок, в юриспруденції – 82, в лікувальних та санітарних установах – 468.

Завдяки розвитку освіти ціла плеяда визначних представників єврейської культури Волині збагатили європейську та світову науку. Значний внесок у дослідження єврейської та світової історії зробили А. Епнштейн, С. Манделькерн, в світову етнографію Л. Штернберг і Н. Богомаз, хімію – М. Усанович, відомими письменниками та поетами стали М. Фейєрберг, Х. Б'ялик, І. Кіпніс, М. Варшавський, Б. Фербер, Я. Трахтман, С. Цинберг та інші.

Єврейські громади Волині жили досить відособлено, але вони були пов'язані з іншими етносами і в першу чергу з українцями на економічному, побутовому і культурному ґрунті. Багатонаціональна Волинь стала батьківщиною для сотень тисяч євреїв та представників інших національностей, де інтеграція відбувалася на побутовому, моральному та інтелектуальному рівнях. Хоч молодь навчалася не тільки у загальних, але і у єврейських, польських, німецьких та інших навчальних закладах, та це не заважало їм зростати, працювати, перетворюючи міста і містечка Волині на розвинені у культурному відношенні центри ремесла і торгівлі.

Волинська губернія стала одним з найбільш населених євреями регіонів України з високим рівнем культури і освіти, де була збережена книжна стародавня мова - іврит, розвивалась розмовна - ідиш, вирости покоління освічених рабиністів, відомих науковців, прогресивних громадських діячів, сформувався значний прошарок інтелігенції, який суттєво вплинув на розвиток культури України.

Вивчення історії становлення освіти євреїв у регіонах України, шляхів її вдосконалення та аналізу прогалин і недоліків надає важливий матеріал для розвитку сучасних єврейських національних шкіл і вищих навчальних закладів, які знову відкриваються і успішно функціонують в сучасній незалежній Україні, підтверджуючи демократичний шлях її розвитку. Історико-педагогічний аналіз процесу становлення та розвитку єврейської освіти на Волині дає можливість творчо переосмислити уроки минулого, зміст сучасних освітніх процесів і на цій основі створити підґрунтя для відродження єврейського та інших національних меншостей, які проживають в Україні.

Список літератури:

1. Рудницька Н. В. Становлення і розвиток освіти євреїв у XIX – початку XX століття : дис. кандидата істор. наук : 07.00.01 – історія України / Рудницька Наталія Василівна. – К., 2002, 192 с.
2. Іващенко О.М., Поліщук Ю.М. Євреї Волині. – Житомир, 1998. – 190 с
3. Рудницька Н. Становлення і розвиток хедерів на Волині у XIX – на початку XX ст. // Етнічна історія народів Європи. – 2001. - № 12. – С. 41-45.
4. Видатний єврей з українським колоритом // Меркурій, 2009, 25 лютого. – С. 3.
5. Рудницька Н. В. Професійна освіта євреїв Волині у XIX – на початку XX ст. // Український історичний журнал. – 2001. - № 6. – С. 123-132.

6. Рудницька Н. До історії Житомирського вчительського інституту // Історія України. – 2001. - № 37. – С. 8-10.
7. Рудницька Н. Місце казенних і приватних училищ в системі освіти євреїв на Волині у ХІХ – на початку ХХ ст. // Вісник Академії праці і соціальних відносин. – 2002. - № 1. – С. 202-209.